GABRIEL BIBILONI

Dossier: EL SEGLE XX A MALLORCA (I)

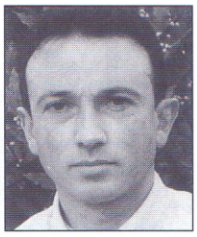

El segle de la gran transformació sociolingüística

S'ha acabat el segle XX i, lògicament, de diferents angles i en diferents dominis se'n fan els corresponents balanços. El segle XX ha estat un període de canvis intensos i enormes en tots els ordres (la vida en el segle XVI era més o menys igual que en el segle XVII o que en el segle XVIII, però entre el començament i el final del XX hi ha un abisme). Són canvis deguts principalment al progrés de la ciència i de la tecnologia, els quals han desencadenat l'aparició de noves maneres de viure, de treballar, d'aprendre o de relacionar-nos. Però en el nostre país, una societat dependent i mancada d'autocentrament, hi ha hagut, a més, uns altres canvis, també espectaculars, associats a les anomalies acabades d'esmentar. Les transformacions en l'ordre sociolingüístic en són una part essencial. En aquest article farem unes pinzellades —no gaire més es pot fer en l'espai disponible— de les vicissituds que ha viscut la societat mallorquina pel que fa als usos lingüístics. Tot i que ens centram en l'illa de Mallorca, d'acord amb l'encàrrec rebut, la majoria de coses aquí exposades poden ben bé aplicar-se al conjunt de la comunitat nacional.

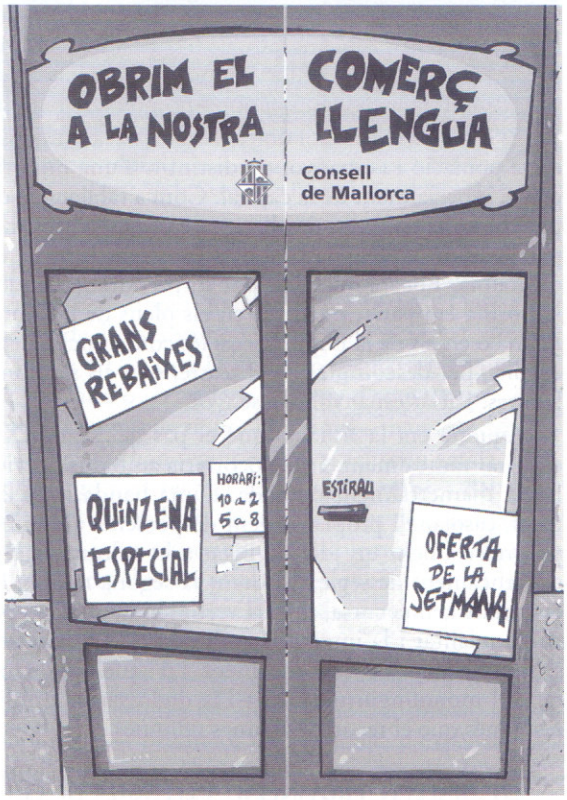

Cartell d'una campanya de normalització lingüística en l'àmbit del comerç

La plàcida diglòssia

En despertar el segle XX la societat mallorquina posseeix un ordre sociolingüístic d'una considerable simplicitat: una societat bàsicament monolingüe amb una classe dirigent diglòssica. En aquell tombant de segle, el 80 o 85 per cent de la població no havia estat objecte de cap mena d'escolarització. El català era per a aquella gent l'únic instrument de comunicació, de fet l'única llengua necessària per a la comunicació oral, car era la llengua parlada per tothom, exceptuant, si de cas, un petit nombre de funcionaris forasters de la capital.

El sector dirigent, format per la classe aristocràtica i ociosa tradicional i per una burgesia tan limitada com el procés de transformació social que estava experimentant la societat mallorquina, havia abraçat amb entusiasme l'espanyol com a llengua de cultura i de progrés i com la llengua lligada a l'Estat en fase de modernització sorgit de l'ocupació borbònica i del Decret de Nova Planta.

L'educació moderna a Mallorca, nascuda de la política il·lustrada de Carles III i de la Societat Econòmica d'Amics del País, mai no va concebre altra llengua que l'espanyol com a instrument de formació dels mallorquins. Els establiments d'educació on es formà l'elit dirigent illenca, tant els laics com els de l'Església, tant els impulsats per la burgesia o els sectors progressistes com els impulsats pels estrats més conservadors, tant la Universitat, l'Institut Balear o l'Escola Normal com altres centres meritoris, havien estat els instruments de conformació de la ideologia diglòssica, essencial en el pensament d'aquella elit dirigent.

En particular, la nefasta noblesa mallorquina, la més innoble —en general— de la gent que hi ha hagut en aquesta terra, trobà en l'espanyol el signe apropiat per a diferenciar-se de la resta de la societat, que aquella menyspreava. La noblesa mallorquina no va renegar del català com a llengua familiar i

La Roqueta

SETMANARI MALLORQUÍ

SORTIRA A ROTLO, PER LOS PRESENTS, CADA DISSAPTE

PREUS DE SUSCRIPCIÓ
Tres mesos. . . . 0'75 pessetes
Número atrassat. 0'10 »
A n'els suscriptors de La Almudaina, tres mesos 0'50 pessetes.

TERCERA ÉPOCA
Any VII Núm. 267
Palma 27 de Maig de 1899

Cada número, net y esporgat
5 cèntims
Administració: Conquistador, 30

Capçalera de la revista *La Roqueta*, redactada en cataà dialectal. (Arxiu Lluc)

col·loquial, com tampoc no ho ha fet mai cap altra classe social, parlant en general. El català ha estat fins a la immigració la llengua col·loquial de tots els grups socials de l'illa, pobres i senyors. Allò que va diferenciar durant molt de temps els segons dels primers, però, va ser la possessió i l'ús, al costat del vernacle casolà, de l'espanyol com a llengua de cultura i d'estatus social. El problema per als botifarres va ser que els qui pretenien ocupar el seu lloc tampoc no posaren en dubte que només amb la llengua dels pobres no podien anar enlloc.

El català era, doncs, l'única llengua de la immensa majoria de la població i l'espanyol un distintiu d'una minoria privilegiada, especialment de la capital. Com a tal llengua d'elit, l'espanyol no era sols l'única llengua escrita —casos marginals a part—, sinó la llengua oral dels usos més formals de la vida capitalina. Encara que avui pot sorprendre, en aquelles dates la norma era parlar espanyol en els plens de l'Ajuntament de Palma o en els de la Diputació, a les conferències dels cenacles erudits, per descomptat en el teatre, i en els sermons més solemnes. Parlar espanyol feia senyor.

Aquesta era la situació que el pas del segle XX havia de capgirar radicalment. I això ocorreria amb dos canvis de naturalesa diametralment oposada: d'una banda, aquella llengua rural, casolana i pròpia de gent desposseïda aniria esdevenint progressivament un idioma lligat a la cultura, ja a partir del començament de segle; i, durant la segona meitat, l'espanyol emprendria una cursa, al final vertiginosa, per l'ocupació de la col·loquialitat i la interacció més neutra. El final de segle no s'assembla en res al començament, i d'aquells esquemes apuntats, el monolingüisme català i la diglòssia tranquil·la, no en resta més que el record o algunes relíquies.

De dialecte provincial a llengua de cultura

Durant el segle XX s'opera la lenta reconversió del català en una llengua de cultura. Els esquitxos de la Renaixença no van tenir a la centúria anterior la més mínima incidència en el panorama provincià i espanyolitzador que caracteritzava Mallorca. Al segle XIX només hi ha una poesia arcaïtzant (o popular) per a passatemps d'un cenacle de poetes i una rudimentària prosa dialectal absolutament allunyada de tot esquema d'unitat de la llengua i a les antípodes de qualsevol idea de comunicació normalitzada (del *Diari de Buja* fins a *La Ignorància*, *La Roqueta*, els *Aigoforts*, alguns textos de Lluís Salvador o les primeres rondalles d'Alcover). Al segle XX, en canvi, s'edifica a Mallorca, en connexió amb el Principat, una llengua literària que podia servir de base a un estàndard modern, adequat a les exigències d'un projecte de normalització lingüística. Al nostre segle s'ha realitzat una elevada fixació de la llengua que va de la codificació de Fabra a la intensa activitat terminològica actual o la recerca de models de llengua sectorials per part d'una àmplia xarxa de lingüistes i professionals de la llengua. Una activitat que, tot i que no ha produït encara l'estàndard desitjable, elimina per als projectes de consolidació de l'ús de la llengua qualsevol obstacle insalvable relacionat amb l'estructura lingüística.

Durant el segle XX es recupera la consciència de la unitat de l'idioma, els fonaments de la qual van ser posats anteriorment per personatges com Marian Aguiló o Tomàs Forteza. Juntament amb la consciència d'aquesta unitat hi ha la utilització del nom unitari de la llengua —designada amb noms locals de feia uns quants segles i denigrada per la intel·lectualitat vuitcentesca amb el nom de *dialecte provincial*—, fet en un principi molt limitat a cercles restringits però que esdevindrà un fet sociològic durant el darrer quart de segle. Les maniobres desestabilitzadores i distractores sobre el nom i la unitat de la llengua, tan vigents en les èpoques de manca d'ús públic d'aquesta, són fets inviables per sempre més a partir del moment en què el contacte de la població amb la llengua formal fa absurd anar contra l'evidència.

En el segle XX el món de la cultura estableix una relació normal amb les terres catalanes continentals, i els illencs tenen un pes significatiu en el conjunt de la cultura catalana. A principi de segle Alcover presideix la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i emprèn la tasca del diccionari, després l'Escola Mallorquina esdevé un dels referents importants de la literatura catalana, a l'hora que s'establien unes connexions lògiques entre els moviment regionalistes o nacionalistes de l'illa i del Principat. Al final del segle els catalans de les dues bandes de la mar discutim afers professionals en llistes de correu electrònic, compartim els mateixos espais televisius, gaudim dels concerts de grups musicals d'aquí i d'allà, i els infants miren els dibuixos animats a uns canals de televisió que ells no saben si són o no a l'altra banda de la mar. El català és avui una llengua de cultura. Però...

Dictadures i democràcies

Fins al 1936 els diversos canvis de règim polític no van tenir a Mallorca, i a les altres illes, les conseqüències lingüístiques que tingueren al Principat. Durant la monarquia alfonsina el moviment de represa cultural és un fenomen minoritari, aïllat del gruix de la societat, que anava passant del monolingüisme al bilingüisme diglòssic. La dictadura de Primo de Rivera tenia en el seu programa la repressió de la llengua catalana en les seves manifestacions públiques i com a llengua de cultura, però la realitat és que aquí poc hi havia per reprimir. I la República, que al Principat va portar l'autonomia, l'oficialitat de la llengua i un considerable grau de normalització d'aquesta, a les illes no va produir efectes lingüístics gaire remarcables. Durant els cinc anys que durà, les institucions públiques —les de l'aparell estatal jacobí de sempre— continuaren usant l'espanyol de manera habitual, malgrat algunes excepcions que en tot cas foren exactament això. El moviment reivindicatiu de la llengua va ser només una llavor destinada a fructificar algun dia, però la insurrecció del 36 s'encarregà de calcinar el camp i la llavor.

La dictadura de Franco va mantenir el català esclafat durant quaranta anys: prohibit tot ús públic, exclòs el seu ensenyament, denigrat el seu prestigi i fomentada la confusió sobre la identitat i el nom de la llengua. Si només hagués estat això, el final de la prohibició i de l'aixafament hauria pogut donar pas fàcilment a l'edificació d'una llengua pública i normal. Però durant el franquisme es va crear el mecanisme que hauria de posar aquesta edificació en un destret de difícil solució: la introducció al país d'una massa immigratòria que, atesa la situació sociolingüística del moment, no tenia cap possibilitat d'integració; ans al contrari, seria un agent de desintegració de la comunitat lingüística catalana.

Hostes vingueren

Durant la primera meitat del segle l'illa va tenir una població catalanoparlant amb excepcions molt comptades. A partir de la dècada dels cinquanta comença a produir-se un canvi de conseqüències transcendents i diferent de tots els canvis lingüístics anteriors: aquests havien estat canvis en els usos lingüístics; ara el canvi serà social, de composició de la societat. Breument, un canvi de societat.

Arran dels canvis socioeconòmics operats dels anys cinquanta en endavant, successives onades d'immigrants sud-espanyols caigueren sobre Mallorca en un procés ininterromput fins ara. Els primers nouvinguts, si s'instal·laven sobretot a la part forana, sentien la necessitat d'integrar-se i així ho feien normalment. Però quan la immigració esdevingué un fet massiu, les coses van canviar ràpidament. Aquelles eren unes masses d'estatus social i cultural baix, però trobaren aquí un poble amb una llengua esclafada, oprimida i denigrada; i una llengua imposada prestigiosa que era precisament la seva. La immigració massiva castellano-andalusa va ser inicialment per als mallorquins un fet en certa manera traumàtic, i aquelles persones de cultura i costums tan diferents foren rebudes amb tota mena de recels i àdhuc hostilitat. Record durant la meva infantesa les bregues de veïnat entre mallorquins i forasters, acompanyades d'un aparell contundent d'invectives i improperis. Però els mallorquins, ja bilingüitzats llevat de les generacions més grans, adoptaren des del primer moment l'espanyol per a adreçar-se als immigrats, la llengua en què uns i altres es podien comunicar de manera immediata i efectiva.

L'adopció de l'espanyol per a la intercomunicació entre els dos grups lingüístics ha estat una norma sociolingüística universal, que ha romàs inalterada fins i tot quan la població d'origen immigratori ha adquirit competència passiva en la llengua catalana. Amb la seva llengua col·locada per l'Estat en una posició hegemònica, amb la llengua catalana degradada i oprimida i amb una població autòctona que no qüestionava l'espanyol com a llengua intergrupal, els immigrats i els seus descendents han estat majoritàriament un grup instal·lat en un monolingüisme estricte —no han tingut la més mínima necessitat de fer una altra cosa—, i això és una de les claus de la història que contam.

Comentari al marge, però central: després de l'etapa repressiva que correspon a l'època del franquisme, el discurs del poder ha estat l'exaltació del bilingüisme, com a ideologia i en part com a projecte. L'objectiu del sistema educatiu, explicitat a la Llei de normalització lingüística, és la generalització del bilingüisme a tota la societat (que tots els alumnes en acabar l'escolaritat obligatòria tinguin un coneixement suficient de les dues llengües; se suposa que per a emprar-les). Doncs bé, la introducció de l'ensenyament del català a tot el sistema educatiu data de 1979; tota la població insular que ha passat per l'escola primària o secundària a partir d'aquell any —tots els qui ara tenen menys de trenta-cinc anys— han estudiat català a l'escola, i molts han seguit ensenyaments en català. Però l'aprenentatge que han fet del català els membres del grup hispanoparlant no es tradueix en usos efectius de la llengua: la majoria d'aquests joves responen impassiblement en espanyol quan hom els interpel·la en català. En aquest sentit el bilingüisme, el gran puntal ideològic de l'ordre establert, és també un gran fracàs i una gran encerada.

Carrer "de la Cervesa", a l'Arenal. (Foto: Miguel Massutí)

La continuïtat de la immigració i l'acció dels matrimonis mixtos —en què la llengua familiar i la de transmissió sol ser la del monolingüe— produeix un fenomen d'expansió del grup hispanoparlant, que òbviament té per correlat la retracció del grup catalanoparlant. Aquesta massa, entre la qual hi ha la nova i pintoresca figura del monolingüe espanyol que sap parlar català (com es comprova en algunes ocasions especials), percep el català com una llengua del tot innecessària i com un instrument altament respectable però no associat a la societat mallorquina (o catalana, que pertot sol anar igual) sinó només a un sector d'aquesta societat, un sector posseïdor d'un tret cultural peculiar.

Gelt Macht Frei

Aquest panorama s'ha vist darrerament complicat per l'arribada de nous immigrants, uns procedents de països pobres que fugen de les condicions de vida miserables que els donen els seus països, i uns altres procedents de l'Europa rica, que

Mostra d'una de les campanyes de normalització lingüística

cerquen —i compren— una terra amb un clima i un paisatge per a ells privilegiats.

La nova immigració, però, és simplement un reforç de l'espanyolització, per tal com els nous pobladors s'integren al país —en la mesura que ho fan— aprenent l'única llengua que consideren necessària per a viure en aquest país: l'espanyol. El català és una llengua que troben aquí de manera inesperada i solen reaccionar —sobretot els rics— molt més negativament que els espanyols davant les mesures de foment o d'ús del català que puguin emprendre les autoritats locals.

Encara és difícil avaluar amb precisió les conseqüències lingüístiques de la nova emigració. El que és evident, per ara, és que aquesta contribueix a l'expansió dels hispanoparlants i de l'ús de l'espanyol molt més que a la difusió del multilingüisme.

I EL REMEI NO ARRIBA

En començar el segle XX la clau del problema lingüístic era el fet que l'elit dirigent menyspreava el català, que era la llengua de tota la societat. En acabar el segle és aquesta societat que —conseqüència de la història patida— no mostra gaire interès en un projecte d'ús ple de la llengua del país, no perquè la menyspreï, sinó perquè la veu poc viable o poc rendible en un entorn que es percep de cada cop més hispanòfon. Endemés, l'ús de l'espanyol ja no és un problema, després que la majoria social ha adquirit una extraordinària fluïdesa en aquesta llengua i després d'un procés d'integració psicològica en el món espanyol, fruit sobretot de l'acció dels mitjans de comunicació de masses. Aquesta situació només pot ser superada per l'acció de govern, però a ningú no li passa per alt que aquesta acció de govern l'hauran de dur a terme uns dirigents que surten d'aquesta mateixa societat.

Condició per a salvar el català de la residualització és la integració de la massa hispanoparlant ara en expansió; és a dir, bilingüitzant-la i creant en ella hàbits d'ús oral i escrit del català. I això només és possible convertint el català en la llengua hegemònica de l'ensenyament, dels mitjans de comunicació i del món sociolaboral i socioeconòmic, els àmbits que afecten en major mesura la vida diària dels ciutadans. Només creant la necessitat d'ús del català hi haurà aquest ús. Sols quan el català sigui necessari per a integrar-se al teixit laboral i quan la manca de la llengua impliqui exclusió social es produirà la integració lingüística necessària.

La qüestió és que la realització d'aquestes transformacions implica una intervenció política d'envergadura i reclama un poder i un marc per a exercir-lo que la nostra societat no té. Les competències de les institucions de govern de les Illes Balears, encara que s'usassin al màxim, no poden operar els canvis assenyalats com a necessaris. Però la cosa no acaba aquí: l'actual govern autonòmic tampoc no està disposat a dur a terme tota la política lingüística possible dins el marge de les seves competències. Primer perquè la ideologia lingüística del sector majoritari d'aquest govern és la ideologia bilingüista i no intervencionista, que traspassa d'una manera enormement simplista la responsabilitat del futur de la llengua a la voluntat dels seus usuaris. I, a més, perquè està altament pendent del vot hispanoparlant. Mal que dolgui, continuam sense la política lingüística que ha de canviar les coses, tot i que, evidentment, no diré que igual que abans. La Direcció General de Política Lingüística treballa intensament i amb ganes dins l'espai en què li ha tocat jugar, i ja hi ha algunes fites assolides o a punt d'assolir remarcables. Tanmateix, un projecte de normalització d'una llengua nacional va molt més enllà de les accions de dinamització lingüística que pugui dur a terme un organisme com l'esmentat, amb una capacitat operativa certament limitada. Programa de ràdio més o programa de ràdio menys, film en català més o film en català menys, el carro de la llengua continua enfangat fins al fusell i la substitució lingüística i cultural d'aquest país sembla que fa la seva via.

La nova centúria comença amb un enigma profund per a la llengua que ha definit la identitat dels illencs en els darrers vuit segles: serem —seran— capaços d'entendre els mecanismes profunds de la nostra pròpia experiència sociolingüística, i serem —seran— capaços de posar en funcionament el tractament adequat i aconseguir les condicions polítiques necessàries per a fer-ho? Allò que és més que obvi és que si no ho fan els illencs, no ho farà ningú altre. Què dirà el balanç lingüístic que algú farà en acabar el 2100?

Gabriel Bibiloni

Bar Restaurant
CA S'AMITGER
ESPECIALITAT EN MENJARS MALLORQUINS
07315 LLUC (Mallorca) Tel. 971 51 70 46